

видавництва В.Й.Соловйова приклали немало зусиль для того, щоб ця монографія на всеукраїнському конкурсі у Львові за 2004 рік здобула премію «Книга форуму-2004» в номінації «Наукова література».

Джерела та література:

- 1 Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. - К.: КМ Академія, 2004. - С. 3.
- 2 Там само. - С. 10.
- 3 Костомаров Н. Руина. Мазепа. Мазепинці. - М.: Республика, 1995. - С. 741.
- 4 Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. - К.: Либідь, 1994. - 240 с.
- 5 Павленко С. Вказана праця. - С. 12.
- 6 Кресін О. Мазепинці. - К.: Київський університет імені Т.Шевченка, 1994. - 110 с.
- 7 Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. - К., 1881. - Т. 1 (Полк Стародубский); К., 1893. - Т. II (Полк Нежинский); К., 1901. - Т. III (Полк Прилукский).
- 8 Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII-XVIII вв. Апостолы // Русский архив. - 1875. - Т. 1. - С. 91; Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII-XVIII вв. Горленки // Русский архив. - 1875. - Т. 2. - С. 248; Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII-XVIII вв. Кочубеи (В.Л.Кочубей), Мазепа и М.Кочубей // Русский архив. - 1876. - Т. 3. - С. 438-455; Люди Старой Малороссии: Семья Скоропадских (1674-1758) // Исторический вестник. - 1880. - № 2. - С. 710; Люди Старой Малороссии: Лизогубы // Киевская старина. - 1882. - № 1. - С. 101-125.
- 9 Модзалевский В. Малороссийский родословник. - К., 1908. - Т. 1; 1910. - Т. 2; 1912. - Т. 3; 1914. - Т. 4.
- 10 Оглоблин О. Гетьман Иван Мазепа та його доба. - Нью-Йорк, 1960. - 410 с.
- 11 Дашкевич Я. Гетьманська Україна: полки, полковники, сотні. Лівобережжя // Пам'ятки України. - 1990. - № 2. - С. 11-13; № 3. - С. 10-11; Борисенко В.Й., Заремба С.З. Україна козацька XV - XVIII ст. У двох частинах. - К.: Центр пам'яткознавства АНУ і Український державний педуніверситет імені М.Драгоманова, 1993. - Частина 1; Кривошея В.В. Українська козацька старшина. Урядники гетьманської адміністрації. Реєстр. - К., 1997. - Ч. 1. - 102 с.
- 12 Кривошея В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648-1782 рр.). - К., 1998.
- 13 Панащенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII-XVIII ст.). - К., 1995. - 210 с.; Слабченко М.Е. Малорусский полк в административном отношении (историко-юридический очерк). - Одесса, 1909; Окіншевич А. Значне військове товариство в Україні - Гетьманщині XVII-XVIII ст. // Записки наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка. - Мюнхен, 1948. - Т. 157.
- 14 Різниченко В. Пилип Орлик. - К., 1908. - 48 с.; Боршак І. Гетьман Пилип Орлик і Франція // ЗНТШ. - 1924. - Т. 14 - 135. - С. 79-136; Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик (1672-1743). Його життя і доля. - К., 1991; Його ж. Гетьман Данило Апостол і його доба. - Авгсбург, 1948; Винар А. Андрій Войнаровський. - Мюнхен, 1962; Гуржій О. Гетьман Иван Скоропадський. - К., 1998. - 207 с.; Коваленко О. Павло Полуботок - політик і людина. - Чернівці, 1996. - 93 с.
- 15 Павленко С. Вказана праця. - С. 22.
- 16 Там само. - С. 31.
- 17 Там само. - С. 34.
- 18 Там само. - С. 156.
- 19 Там само. - С. 200.
- 20 Там само. - С. 215.
- 21 Там само. - С. 224.
- 22 Там само. - С. 248.
- 23 Там само. - С. 317.
- 24 Там само. - С. 336.
- 25 Там само. - С. 337.
- 26 Там само. - С. 338.
- 27 Там само. - С. 341.

Григорій Курас

КНИГА ПАМ'ЯТІ І СМУТКУ

КНИГА ПАМ'ЯТІ євреїв Черниговщини, погибших в годы Второй мировой войны. - Нежин: Аспект-Поліграф, 2003. - 456 с.

Темі Голокосту європейського єврейства присвячені тисячі книг, десятки тисяч статей

різними мовами світу. Створені фільми. На аудіо- та відеокасетах зафіксовані свідчення колишніх в'язнів гетто та концтаборів. Нещодавно відомий у цілому світі музей Катастрофи в Єрусалимі Яд-Вашем відкрив в Інтернеті сайт, на якому вміщено близько 1,5 мільйона прізвищ жертв нацизму. Разом з тим існує ще багато «білих плям» у вивченні найбільшої трагедії єврейського народу. І тому поява кожної нової книги, спеціального дослідження або спогадів заповнює ту чи іншу прогалину в наших знаннях про Голокост.

Не виключенням є і Книга пам'яті євреїв Чернігівщини, які полягли від рук німецьких фашистів. Редактор та упорядник цієї ґрунтовної і за обсягом, і за змістом праці Яків Борисович Сокольський. Допомогу виданню надав Американський об'єднаний розподільчий комітет Джойнт. Одразу зазначу: книга цінна і на часі. Адже все менше і менше залишається свідків тих страшних подій. Зі свого досвіду пам'ятаю, як важко було встановити кількість загиблих євреїв у моєму місті, долі окремих осіб тощо. У передмові упорядник висловлює вдячність людям з різних міст області, які допомагали у збиранні та уточненні відомостей про загиблих. Але, зрозуміло, головний тягар ліг на плечі Я. Б. Сокольського. Гадаю, не тільки фахівець, а й пересічний читач, гортаючи книгу, зрозуміє й належно оцінить його подиву гідну працю.

Композиційно книга складається з передмови, розділів про передісторію катастрофи європейського єврейства, історію проживання євреїв у межах Російської імперії та Радянського Союзу і передісторію катастрофи євреїв на Чернігівщині. За змістом книга ділиться на дві частини: «Воїни-євреї Чернігівщини, які загинули в боротьбі з фашизмом при захисті Батьківщини в 1941-1945 рр.» і «Поїменний список жертв Голокосту Чернігівщини, які загинули при окупації області. 25.08.1941- 26.09.1943 рр.» У перших невеликих за обсягом розділах редактор на основі відомих друкованих джерел, а також мало або зовсім не відомих архівних документів висвітлює передісторію трагедії євреїв, у тому числі і чернігівських. Звичайно, цінність видання полягає передусім у двох частинах, згаданих вище.

У першій з них названі імена воїнів-євреїв, які загинули на фронтах Другої світової війни. Цей розділ у свою чергу складається з 4-х підрозділів: воїни-євреї міста Ніжина, міста Прилук, Чернігова і в окремий віднесені наші земляки - уродженці сільських районів. Усього вдалося встановити імена більш як 2,5 тисячі полеглих при захисті Батьківщини. Очевидно, нема потреби наголошувати на важливості зібраних відомостей. Це зрозуміло. Але зазначу наступне. Дуже складна і копітка робота очікує на того, хто розшукує рідних чи знайомих, полеглих в часи війни. Більш-менш докладна інформація почала накопичуватися у військових архівах з 1943-44 рр. А ті, хто загинули на самому початку війни, часто-густо були «зниклими безвісти». Так сталося з моїм дядьком - Евелем Григоровичем Курасом. У моєму архіві зберігається, на мою думку, останній його лист від 25 травня 1941 р. Пам'ятаю, над ліжком бабусі висів його великий портрет, а зроблена ним маленька шкатулка ретельно переховувалася нею. Це, здається, і все, що залишилося від середнього з братів Курасів. Численні запити бабусі та тата не дали ніяких наслідків. Можливо, він загинув під час жорстоких бомбардувань Житомира в перші ж дні війни. Перед прізвищем рідного дядька - ім'я двоюрідного - Михайла (насправді Меєр) Абрамовича Кураса. Доля його також невідома. І все ж ці списки, далеко не повні, слугуватимуть не тільки родичам, знайомим, а й стануть у великій пригоді при вивченні історії Другої світової, непоправних втрат, які зазнав наш народ.

Ще складніше встановити імена безвинно закатованих земляків під час так званого «остаточного вирішення єврейського питання». Я. Б. Сокольському та тим, хто йому допомагав, довелося, зрозуміло, не тільки вивчати матеріали Надзвичайної комісії по розслідуванню злочинів німецьких окупантів на території області, які зберігаються у Державному архіві Чернігівської області. Збирали свідчення людей, які пережили окупацію, зв'язали з розповідями родичів та сусідів, котрі перебували в евакуації і повернулися до рідних міст та містечок. Інколи вдалося встановити лише родину і кількість осіб в ній. Мушу зазначити, що не всі дані точні. Скажімо, у своїй публікації про історію євреїв Сновська (Щорса) писав, на основі свідчення, що німецькі кати закопали живим мешканця Дрекслера на його подвір'ї, а незабаром після звільнення міста його перепоховали в братській могилі. В книзі його ім'я вміщено серед розстріляних чоловіків 4 листопада 1941 р. в щорському лісі. Так само зазначав, що один з розстрілюваних - Бараш, вцілів під час того ж розстрілу і дістався міста. Подальшу його долю мені з'ясувати не вдалося. Але в списку на стор. 435 він значиться як розстріляний. Встановити істину в цих та в інших випадках, причому не тільки стосовно сновських євреїв, зараз, на превеликий жаль, практично неможливо.

Не можна не обійти увагою ще одного достоїнства книги. У ній наведені факти участі місцевих прислужників окупантів - поліцаїв у виконанні завдання їх хазяїв зробити Чернігівщину, як загалом і усю окуповану територію, «juden frei». Адже вони знали не тільки всіх євреїв, але й напівєвреїв, знали, де вони могли переховуватися, а зрештою й самі залюбки брали участь у ліквідаціях. У книзі наводяться відомості про те, як поліцаї на Новгород-Сіверщині полювали за вцілілими євреями, які ховалися по селах. Це ж саме робили й їх «колеги» в Ріпкинському

районі. Вони виловлювали людей і на свій розсуд або розстрілювали на місці, або вивозили до Чернігова і розстрілювали там. Автор оприлюднив страшні факти про особливу жорстокість поліції Коропа. Під командою коменданта поліції Шила поліцаї закидали гранатами підвал, в який загнали більше 20 мешканців села Понорниця. При цьому три молоді єврейки перед смертю були піддані груповому згвалтуванню. Є й інші страшні приклади знущань цих добровільних місцевих катів. Зазначу, що раніше тема колабораціонізму була якщо і не під заборону, то й не заохочувалася. А тому й залишається маловисвітленою.

Кольорові фотографії обелісків на братських могилах, майстерно зроблені Я. Сокольським та Й. Мітеровим, тільки підсилюють ефект книги.

Насамкінець ще раз підкреслю - книга на часі. І не тільки тому, що вона повертає нам імена тисяч земляків, які полягли в бою або були по-звірячому закатовані фашистськими нелюдьми та їх поплічниками. Адже в наш час з'являються люди, в тому числі і т. зв. «історики», які піддають сумніву Голокост. Скажімо, нещодавно всесвітньо відомий письменник, лауреат Нобелівської премії Елі Візель відмовився від нагороди, яку отримав у 2002 році від президента Румунії Іона Ілієску. В своєму листі він пояснив, що не може носити нагороду, яку отримали два політики-антисеміти, які заперечують Голокост. Залишається подякувати авторові та всім, хто прилучився до видання цієї книги, яка хоч і має невеликий наклад, але, напевно, стане відома в Україні та поза її межами.

Сергій Дзюба

ПРОЧИТАЙТЕ «ДИКІ КВІТИ» І ПОМИРІТЬСЯ...

Василь Слапчук. Дикі квіти. - К.: Факт, 2004. - 296 с.

«Цікаво, якби люди мали жала, як оси, чи жалили б вони одні одних, знаючи, що після цього помруть?». Це - не Конфуцій, а Василь Слапчук, нову книжку якого я проковтнув за кілька годин. Читав і час від часу так весело, дзвінко та безтурботно сміявся, мов дитина.

Здавалося б, розповів чоловік звичайну історію про те, що кожна сім'я має у шафі свій скелет, а я здивований, бо всі персонажі цієї книжки, хоч і не марсіани, а такі живенькі, зворушливі та колоритні, що хочеться безконечно цитувати оте: «Жінка, яка відмовляється від голубців, або збоченка, або нещира», чи: «На ситій людині штани значно швидше сохнуть...»

Звісно, зізнався жінці в коханні, то вже й до війни готуєш (це я Василевий вірш інтерпретую). Отож вони, кожен по-своєму, і воюють: Чоловік (Степан), Жінка (Лариса) та Степанович (він же - Вовик, єдина і неповторна їхня дитина, бешкетник, яких світ не бачив). У кожного - правда, власний всесвіт і своя самотність. Чоловік боїться тещі (бо вона - Баба Яга, Змії Горинич і Кощей безсмертний в одній особі), страждає від дошкульних «пилянь» - дорікань, що, за першої-ліпшої нагоди, злітають з вуст благовірної. Його дратують оті жіночі посиденьки, які так часто влаштовує вдома дружина, аби потеревенити з подругами, випровадивши задалегідь з кухні свого чоловіка. А Лариса вважає, що присвятила життя зовсім не тій людині, що вона, така вродлива, заслуговує якщо не на казкового принца, то хоча б на респектабельного Леоніда Макаровича, котрий має силу-силенну грошей, солідну посаду та «круті» імпорتنі авто. А Степан - він же такий посередній, занудний та ще й кошти для сім'ї заробляти не здатний. Одне слово - тюхтій.

Відверто кажучи, не знаю, чому Лариса та Степан ніяк не можуть порозумітися зі Степановичем. Чудовий хлопчик - викапісінський я в дитинстві! Був би у мене такий син - я б ним страшенно пишався. Пригадую, як хлоп'ям ще з вечора, вкладаючись спати, вигадував собі пригоди на наступний день. І неабияк засмучувався, коли не вдавалося втілити усі свої неймовірні «напрацювання». Бо навіть один день, прожитий без справжньої пригоди, здавався мені катастрофою.

Власне, ця частина «Диких квітів», написана від імені Дитини (дві інші автори надиктували Чоловік та Жінка), особливо припала мені до душі. Адже, розповідаючи про свої радощі та кривди, малий Степанович жодного разу не сфальшивив. Саме так говорять і поведуться дітлахи. Це - їхній світ, наївний і довершений водночас, не спотворений дидактикою та «філософією» дорослих. Взагалі Вовик - навдивовижу органічний і щирий. Навіть по-своєму мудрий - куди тому Конфуцію, якого любить цитувати тато Степан!

Переконаний, що будь-яка дитина Вовика зрозуміє і підтримає. Як на мене, «Калюжа